

शिक्षक सामाजिक बांधिलकी—एक अभ्यास

प्रा. प्रकाश अशोक जगताप, Ph. D.

टिळक शिक्षण महाविद्यालय, पुणे

Abstract

देश आणि समाज विकासातील शिक्षक हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. या देशात शिक्षकांची, समाज शिक्षकाची दैदिप्यमान अशी परंपरा आहे. त्या परंपरेचा आदर करून प्रत्येक शिक्षकाने आपल्या स्थानिक समाजाशी वैयक्तिक व सामूहिक चांगले संबंध ठेवून समाजनि शिक्षकाची भूमिका पार पाडावी. शाळेचा, शिक्षकाचा समाजाला आणि समाजातील संसाधनाचा उपयोग एकमेकास होईल या पद्धतीने कार्यपद्धती आखून शिक्षकाने सामाजिक बांधिलकी जोपासावी. राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद NCTE ने क्षमताधिष्ठित शिक्षक शिक्षणाचा जो आराखडा दिला आहे त्यात 6 बांधिलकी क्षेत्रे दिली आहेत. त्यात सामाजिक बांधिलकी ही एक महत्त्वाची बांधिलकी सांगितली आहे. शिक्षकशिक्षण अभ्यासक्रमातून याची ओळख विद्यार्थी शिक्षकांना होते. प्रत्यक्ष सेवेत या बांधिलकी पार पाडतात का? त्यासाठी सकारात्मक असतात का? त्याबाबत जाणीव ठेवून काम करतात का ? याचा प्रस्तुत संशोधनात विचार केला आहे. प्रस्तुत संशोधनाच्या दृष्टीने आवश्यक माहिती संशोधकाने प्रश्नावलीद्वारे संकलित केली व वर्णनात्मक विश्लेषण केले आहे.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रास्ताविक :

एकविसाव्या शतकातील शिक्षक हा क्षमताधिष्ठित बांधिलकी जपणारा आणि आपला परफॉर्मन्स उंच ठेवणारा असा असणे हे अध्यापन व्यवसायाची उंची वाढण्यासाठी गरजेचे आहे. शिक्षकाला वेगवेगळ्या बांधिलकी जपाव्या लागतात. सामाजिक बांधिलकी ही एक महत्त्वाची बांधिलकी आहे. शिक्षक समाजाप्रति बांधिल असता, शिक्षकामध्ये सामाजिक बांधिलकीची भावना, निष्ठा असावी. निष्ठेमुळे शिक्षक अधिक कार्यप्रवृत्त व त्यांचे कार्य प्रभावी करू शकेल. प्रस्तुत संशोधनात्मक लेखात शिक्षकाच्या सामाजिक बांधिलकी, शिक्षक सामाजिक बांधिलकी विषयी जागृक याचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

बांधिलकी :

प्रत्येक व्यवसायाची यशस्विता व्यावसायिकांच्या वचनपूर्तीद्वारे होते. शिकवणे अध्यापन हा एक व्यवसाय असून प्रत्येक शिक्षकाने, अध्यापकाने आपल्या व्यवसायाशी एकनि राहिले पाहिजे.

व्याख्या :

बांधिलकी संदर्भातील शैक्षणिक कोश व तज्ज्ञांची मत महत्त्वाची आहे.

- 1) Commitment is a positive attitude towards someone, something or some principle.
- 2) It is complete dedication and devotion. - (Singhas-2003)

बांधिलकी संदर्भात तज्ज्ञांची जी मत व्यक्त केली आहेत यामध्ये वचनबद्धता, उपासना, समर्पणता इतरांसाठी, समाजासाठी. शिक्षक हा शिक्षणप्रक्रियेतील, समाजातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. म्हणून शिक्षक बांधिलकीबाबत सकारात्मक असावा.

सामाजिक बांधिलकी :

शिक्षण व समाज ह्या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. समाजाच्या मदतीने, सहयोगाने शिक्षणाचे कार्य चालते तर समाजाचा विकास शिक्षणातून होतो. शिक्षक शिक्षण प्रक्रियेतील एक महत्त्वाचा घटक, शिक्षण प्रक्रियेचे ज्ञान असलेला घटक असतो. शिक्षक समाजाला शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देऊ शकतो. शिक्षकाने सामाजिक प्रक्रिया समजून घेऊन सामाजिक विकासात आपले योगदान देणे अपेक्षित असते. समाजाचा एक घटक म्हणून शिक्षकाला समाजाविषयी आपूलकी, आस्था असावी सामाजिक प्रक्रियेबाबत आदर असावा, शिक्षकाने सक्षमतेने समाज विकासासाठी योगदान द्यावे.

मनुष्याची माणुसकी, मानवता सामाजिक बांधिलकीनेच स्पष्ट होते. व्यक्तीने सामाजिक बांधिलकी जपली तर सात्विक आनंद मिळतो. आपल्या आनंदात इतरांना सहभागी करून घेण्याने व्यक्ती उदात्त जीवन जगू शकतो. या उदात्त जीवनासाठी समाजाच्या कल्याणासाठी सामाजिक बांधिलकीची गरज आहे. समाजाची प्रगती, विकास म्हणजे देशाचा विकास, प्रगती होय. म्हणून शिक्षकाने सामाजिक बांधिलकी जोपासली पाहिजे, आणि आपल्या विद्यार्थ्यांत सामाजिक बांधिलकी भावना, वृत्ती आपल्या कृतीतून निर्माण केली पाहिजे.

महत्त्व :

शिक्षक समाजातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. त्याचे समाजासाठी योगदान आहे. शिक्षकाचे समाजविकासात योगदान असते ही भूमिका कळण्यास मदत होईल.

शिक्षकाचे स्थानिक समाजाविषयी जबाबदारी आणि उत्तरदायित्व असते, ते पार पाडावे लागते याची जाणीव होईल. समाजातील अनिष्ट रूढी, परंपरा, अंधश्रद्धा, बालमजूरी इ. आळा घालण्यासाठी शिक्षक योगदान देऊ शकतो याची जाणीव होईल. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शाळा आणि समाज यांच्यात आंतरक्रिया, सामंज्यस्यपूर्ण संबंध निर्माण होण्यासाठी प्रयत्न होतील. शिक्षक हा समाजाचा मित्र, तत्त्वज्ञ, मार्गदर्शक असतो हा सकारात्मक विचार शिक्षकांमध्ये होईल, शिक्षक शाळेत आणि समाजात विविध समाजोपयोगी उपक्रम राबवून त्यात सक्रिय सहभाग घेण्याच्या दृष्टीने प्रयत्नशील होतील.

उद्दिष्ट :

- 1) शालेय शिक्षक सामाजिक बांधिलकीचा अभ्यास करणे.
- 2) शालेय शिक्षक सामाजिक बांधिलकीविषयी शिक्षक जागृकतेचा अभ्यास करणे.
- 3) शिक्षक सामाजिक बांधिलकी वृद्धीगत होण्यासाठी उपाय सूचविणे.

व्याप्ती :

- 1) प्रस्तुत संशोधन शालेय स्तरावरील शिक्षकांपूरते व्याप्त आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधन शालेय शिक्षकांच्या सामाजिक बांधिलकी, शिक्षकांच्या सामाजिक बांधिलकी विषयी जागृकतेपूरतेच व्याप्त आहे.
- 3) प्रस्तुत संशोधन पुणे शहरापुरते व्याप्त आहे.

मर्यादा :

- 1) प्रस्तुत संशोधनात शालेय शिक्षक म्हणजे प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांपूरते मर्यादित आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधन पुणे शहरातील दहा शाळांतील शिक्षकांपूरतेच मर्यादित आहे.

संशोधन पद्धत :

प्रस्तुत संशोधनाचा अभ्यास विषय हा वर्तमान काळाशी संबंधित असून तो शिक्षकांच्या अध्ययन अनुभवाशी संबंधित असल्याने वर्णनात्मक संशोधनातील शालेय सर्वेक्षण या प्रकाराचा वापर प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी केला आहे.

संशोधन साधने :

प्रस्तुत संशोधनात प्रश्न विचारून लिखित स्वरूपात माहिती मिळविण्यासाठी प्रश्नावली या साधनांचा वापर केला आहे.

नमूना निवड पद्धत :

नमूना निवड करत असतांना नमूना निवड पद्धतीतील संभाव्यतेवर आधारित नमूना निवड पद्धतीतील सुगम यादृच्छिक पद्धतीचा त्यातील लॉटरी पद्धतीने नमूना निवड केली आहे.

संख्याशास्त्रीय तंत्र :

प्रस्तुत संशोधनात प्रश्नावलीद्वारे माहिती मिळवली होती त्या माहितीचे संख्याशास्त्रीय अर्थनिर्वचनासाठी शेकडेवारीचा वापर केला.

निष्कर्ष :

- 1) शालेय शिक्षकांकडून शाळा आणि समाज यांमध्ये आंतरक्रिया प्रस्थापित करण्याचे प्रमाण अल्प दिसून आले.
- 2) शिक्षकांकडून स्थानिक समाजाविषयी जबाबदारी आणि उत्तरदायित्व पार पाडण्याचे प्रमाण समाधानकारक दिसून आले.
- 3) शिक्षक म्हणून समाजाकडून आदर मिळण्याचे प्रमाण चांगले दिसून आले.

- 4) समाजातील अनिष्ट रूढी, परंपरा, अंधश्रद्धा, बालमजूरी इ. आळा घालण्यासाठीचे शिक्षकाकडूनचे प्रयत्नाचे प्रमाण अल्प दिसून आले.
- 5) समाजातील समस्या ओळखून त्या सोडविण्यासाठी शिक्षकाचे योगदान प्रमाण अल्प दिसून आले.
- 6) विद्यार्थ्यांच्या सर्वकष विकासासाठी शाळा आणि समाज यांच्यात सामंजस्यपूर्ण संबंध निर्माण होण्यासाठीचे प्रयत्न समाधानकारक दिसून आले.
- 7) शाळेत शिक्षकांकडून विद्यार्थ्यांत सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक भेद नकरता समानतेने वागविण्याच, समानतेची भावना निर्माण करण्याचे प्रमाण चांगले दिसून आले.
- 8) शिक्षक समाजाचा मित्र, तत्त्वज्ञ, मार्गदर्शन होण्यासाठी शिक्षक सकारात्मक दृष्टीकोन दिसून आला.
- 9) समाजाचा एक जबाबदार घटक म्हणून राष्ट्र विकासाचे महत्त्व जाणण्याचे प्रमाण शिक्षकांत चांगले दिसून आले.
- 10) विद्यार्थ्यांच्या उन्नतीसाठी, विद्यार्थ्यांच्या पालकांशी शिक्षकांचे सल्लामसलत करण्याचे प्रमाण चांगले दिसून आले.
- 11) शिक्षकाकडून समाजात आपत्ती व्यवस्थापनाबाबत जागृकता निर्माण करण्याचे प्रमाण चांगले दिसून आले.
- 12) वृक्षरोपण, पर्यावरण संरक्षणासाठी समाजासोबत काम करण्याचे प्रमाण चांगले दिसून आले.

शिफारशी :

- 1) शिक्षकांसाठीच्या उजळणी, उद्बोधन वर्गात बांधिलकी विषयांवर कार्यक्रम आयोजित करावेत.
- 2) शिक्षकाने समाजाचे देणे लागतो या भावनेतून सामाजिक बांधिलकी जोपासावी.
- 3) शिक्षकाने समाजोपयोगी उपक्रम राबवावे.
- 4) शाळेने शिक्षकांसाठी शिक्षण विस्तार सेवेचे उपक्रम राबवून शिक्षकांत सामाजिक बांधिलकीची भावना वृद्धिंगत करावी.
- 5) शिक्षकाने समाजाचा मित्र, तत्त्वज्ञ, मार्गदर्शक म्हणूनची भूमिका पार पाडावी.
- 6) शाळेने, शिक्षण विभागाने उत्कृष्ट बांधिलकी जोपासणाऱ्या शिक्षकांसाठी प्रोत्साहन, प्रेरणा, पुरस्कार या संबंधिच्या योजना आखाव्यात.

संदर्भ :

- मुळे, रा. श. व उमाटे वि. (1998) शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे, महाराष्ट्र ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.
भिंताडे वि.रा. (2006) शैक्षणिक संशोधन पद्धती, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे.
मोरे चं. भिलेगांवकर सं. (2009) शिक्षक शिक्षण, नित्य नूतन प्रकाश पुणे.
सप्रे नि, पाटील प्रि. (2007) शिक्षणातील विचारप्रवाह फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.